

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.74:316

А.В. ГРИНЧУК

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ ЯК ПІДСТАВА ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті розкрито схему трансформації структури соціологічного знання. Пояснено місце та роль соціології безпеки в структурі соціологічного знання.

Ключові слова: криза соціології, структура соціологічного знання, соціологічні теорії середнього рівня, спеціальні соціологічні теорії, галузеві соціологічні теорії, ризик, безпека, соціологія ризику, соціологія безпеки.

Постановка наукової проблеми у загальному вигляді. Останнім часом на різних наукових заходах висловлюють думки щодо чергової кризи соціології, її посткризовий синдром тощо. Але водночас застерігаємо, що це не є негативною коннотацією. Більше того, кризу в наш час розглядають як підставу для обміркування подальших шляхів розвитку будь-чого. Щодо науки, то її перманентно кризовий стан Т. Куном описаний у його концепції наукових революцій.

Отже, мова йде про адекватність або неадекватність соціологічних знань існуючій реальності.

Характеризуючи стан сучасної світової соціології, російський соціолог Ж. Тощенко зазначив, що відчувається дефіцит ідей, нових підходів для пояснення сучасної соціальної реальності. Говорячи про кризу соціології, він вказує на те, що піддаються сумніву багато вихідних її теоретичних положень, а саме, відбувається переосмислення попередніх уявлень щодо об'єкта і предмета цієї науки, її понятійний апарат, інституційні та організаційні аспекти (уявлення про суспільство, принципи його організації та функціонування); емпіричні результати, що залежать як від фінансових, так і від методологічних засад пояснення соціальної реальності, що набула за ХХ ст. вже іншого вигляду і характеристик, ніж на підставі класичних уявлень [1].

Соціологам перманентно доводиться, згідно з викликами часу, обмірковувати поточні та подальші напрями здійснення своїх наукових пошуків. Виходимо з того, що наука у свідомості громадськості виправдовує своє існування через розробку рекомендацій для управління розмаїттям явищ і процесів, через розробку відповідних технологій для забезпечення

життєдіяльності людей. То в чому ж полягає місія соціології? Чим соціологи можуть бути корисні у справі управління сучасними суспільними процесами?

Якщо в соціологічній теорії є суперечність, то, відповідно до законів діалектики, доцільно здійснювати розбудову нових теорій, що втілюють у тих чи інших формах способи їх подолання. Внаслідок цього пошуку відбувається трансформація, тобто вдосконалення структури соціологічного знання. Історія соціології свідчить, що на кожну специфічну суспільну проблему, що існує в ту чи іншу епоху, соціологи здатні дати відповіді шляхом розбудови спеціальних чи галузевих соціологічних теорій.

Простеживши, як виникали соціологічні теорії середнього рівня, на думку Р. Мертона, можна вважати, що кожна з них прагнула надати свою спеціалізовану відповідь на певні виклики часу. Слід звернути увагу на ту обставину, що ті чи інші теорії виникали залежно від того, де найбільше виявлялися загострення, напруження, що створювали загрози для суб'єктів управління. Але, на думку В. Тарасенка, сама зміна соціальної реальності не зумовлює автоматично відповідних змін у соціології, соціологічному теоретизуванні та його продуктах – теоріях, концепціях, поняттях. Тому соціологи повинні спершу помітити й виявити певні метаморфози соціальних явищ та процесів і створити відповідні концепти на їх позначення та пояснення [2, с. 9].

Перш ніж розбудовують ті чи інші соціологічні теорії, вони проходять шлях своєї інституціоналізації. Відбувається розробка, осмислення об'єкта і предмета дослідження, формування категоріально-понятійного апарату, формування концептів для позначення та пізнання предмета дослідження, визначення напрямів дослідження, формування наукових шкіл.

Як саме розвивається соціологічна теорія структурно? Науковці, прагнучи дати відповіді на чергові запитання часу, мають обрати для себе такі сегменти соціологічного знання, що потребують здійснення відповідного інноваційного пошуку. Нове знання, перш за все, вони здобувають за рахунок розбудови саме цілих напрямів соціології з подальшою їх інституціоналізацією. Але не всі цілині напрями діяльності зазнають експансії соціологів. Відомо, що для цього має бути також і підтримка з боку відповідних суб'єктів управління, які можуть бути зацікавлені в наукових знаннях для здійснення своєї управлінської діяльності. Проте не завжди є така підтримка.

Відомий російський соціолог Г. Осипов неодноразово у своїх публікаціях звертав увагу на те, що останнім часом лунають несправедливі звинувачення на адресу соціологів у Росії. Наприклад, що вони відгородилися від вирішення суспільних проблем часів "перебудови" і неоліберального реформування. Навпаки, він зазначає, що працівники ІСПД РАН неодноразово направляли суб'єктам управління, у першу чергу, лідерам держави, документи, в яких містилися попередження про серйозні ризики та загрози прийнятого ними курсу реформування країни. За його словами, вказаний НДІ постійно проводив дослідження соціально-економічних та соціально-

політичних трансформацій, що відбувалися в Росії. Щорічно в органи державного управління подавали результати цих досліджень у вигляді звітів під назвою “Соціальна і соціально-політична ситуація в Росії: аналіз і прогноз”.

У своїх доповідях соціологи ІСПД РАН аргументували, що обраний курс трансформації є помилковим і має небезпечний характер, а також було вказано на конкретні наслідки та пропозиції щодо корегування курсу з реформування Росії. Зі слів Г. Осипова, соціологи продемонстрували здатність реально оцінити трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному російському суспільстві, засудили метод проб і помилок та метод експерименту над людьми, до яких вдаються суб’єкти управління. Якби ж тільки діалог між соціологами та суб’єктами влади відбувся, то результати реформування були б якісно іншими й відповідали б національним інтересам країни, а соціальна ціна реформ була б значно меншою [3, с. 12]. Отже, зазначене Г. Осиповим свідчить про те, що, напевне, у суб’єктів управління є своє бачення наявних суспільних проблем і вони вважають зайвими у своїй діяльності думки соціологів. До того ж, окремі суб’єкти управління, як відзначають соціологи, систематично шляхом поширення псевдодемократії, побудови псевдодемократичного суспільства та псевдоправової держави продукують різноманітні ризики та загрози подальшому існуванню життя [4]. Можна сказати, що ризики та небезпеки стали вже невід’ємним атрибутом сучасного як повсякденного, так і наукового життя [5]. Слід звернути увагу на те, що є соціальні суб’єкти, які зацікавлені у продукуванні різноманітних небезпек, оскільки за рахунок цього вони отримують відповідні значні прибутки. Тож така відома фраза “Після нас хоч всесвітній потоп!” відображає їхнє ставлення до негативних наслідків своєї діяльності.

Стала вже бестселером книга “Велика енциклопедія міського виживання” [6], що підготовлена для масового читача, в якій її автор дає досить цінні рекомендації як себе убезпечити в різноманітних життєвих небезпечних ситуаціях. Виявляється, що їх існує безліч. Адже сучасні небезпеки та ризики відрізняються вже універсальним характером, є продуктом діяльності людини та спричинюють формування якісно нових соціально небезпечних ситуацій, а це вимагає продукування знань з приводу убезпечення людей. Не дивно, що праці подібного ґатунку користуються широким попитом серед масового читача.

Якщо є запит до соціологів на продукування нових знань, то цей пошук не тільки буде потрібний для пізнання динаміки сучасних суспільств, а ще й для того, щоб на їх підставі дати відповіді на ризикогенні обставини сучасного суспільного життя (тероризм, епідемії, торгівлю людьми, нелегальну міграцію).

За вказаних обставин стає зрозуміло, чому соціологи системно почали вести дебати з приводу ризиків і небезпек різного походження, аналогів яких не було в минулому. Своєю працею “Суспільство ризику” У. Бек [5] спонукав вчених усього світу солідаризуватися та збагнути нові соціальні

реалії в їх глобальному масштабі, зокрема, темпи соціальних змін, наслідки впливу діяльності людей на оточуюче їх природне середовище, зростання взаємозалежності народів всіх країн світу внаслідок глобалізації (наприклад, зміни клімату).

Отже, нова соціальна реальність, у якій знайшли своє місце розмаїтість ризиків і небезпек, що викликані трансформацією суспільства, а також впливом глобалізації, спонукає соціологів до активізації їх діяльності за такими новими напрямками, що в підсумку приводять до зміни самої структури соціологічного знання та предмета.

У міру того, як соціологи все глибше розуміють сутність суперечностей функціонування окремих соціальних сфер, зростає попит на теорії середнього рівня. Тому не дивно, що їх кількість вже налічує десятки різновидів.

Очевидно, що соціологам слід збагнути механізми трансформації соціологічної теорії, але є тільки окремі гіпотези щодо цього, а тому зазначене слід вважати **науковою проблемою** наших дослідних розвідок.

Проаналізувавши наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних соціологів щодо стану спеціальних та галузевих соціологічних теорій, можна зробити попередні висновки: втрачають свою актуальність, оскільки вичерпали свій науковий і практичний потенціал, соціологія села, соціологія праці тощо; відбувається уточнення предмета, структури і змісту соціології моралі, соціології медицини, соціології девіантної поведінки; переосмислюються назви та зміщуються дослідні акценти – це економічна соціологія, що постає в такій редакції, як соціологія економіки, політична соціологія – як соціологія політики, військова соціологія – як соціологія армії; систематизується понятійний апарат соціології сім'ї, соціології конфлікту та інших соціологій; відроджуються та розвивають свої попередні дослідження соціологія кіно, соціологія музики, соціологія спорту, виникають нові: соціологія підприємництва, соціологія ринку, соціологія корупції, соціологія туризму, соціологія дизайну, соціологія суб'єктивної реальності, соціологія виборчого процесу (хоча деякими дослідниками заявлена була, на наш погляд, помилково, як електоральна соціологія), соціологія невігластва, соціологія простору, соціологія часу, соціологія соціології, соціологія ризику, соціологія безпеки тощо.

Отже, стає зрозуміло, що для більш адекватного розуміння сутності суперечностей соціальної реальності відбувається експансія соціологією нових сфер людської діяльності. Розбудова нових спеціальних і галузевих соціологічних теорій є відповіддю соціологів на зростаючі вимоги суспільної практики, на запити суб'єктів управління, які потребують ефективних соціальних технологій для виконання своїх управлінських функцій за нових обставин життя.

Якщо ж попередньо підбити підсумки, то логічним висновком будуть роздуми щодо механізмів формування структури соціологічного знання. Особливою оригінальністю цей механізм не відрізняється, але одна

риса в наш час стає важливою: кристалізація уявлення щодо більшої чіткості дії цього механізму.

У вітчизняній соціологічній літературі, незважаючи на низку існуючих праць, питання механізмів цієї діяльності, тобто трансформації структури соціологічного знання, ще недостатньо вивчені.

Слід звернути увагу на ту обставину, що між представниками різних наукових соціологічних шкіл виникає непорозуміння, оскільки одні працюють на державу, інші – на громадянське суспільство, треті – на бізнес. Ті суб'єкти, які перебувають при владі, проголошують таку цінність, як соціальна стабільність, що є для них умовою утриматися при владі. Опозиція ж, навпаки, виступає за інновації, ризик і обґрунтовує, що потрібні зміни, реформи, під гаслом “підвищити безпеку”. Таким чином, можемо зафіксувати конфлікт між суб'єктами виробництва соціологічного продукту та його споживачами.

Зважаючи на ці обставини, соціологи почали рефлексію щодо шляхів розвитку соціологічної теорії. Які є проблеми в науці і шляхи їх подолання? Тому необхідно виробити для комунікації в науковому середовищі відповідну мову та запропонувати нові теоретичні конструкти для пізнання нової реальності.

Суперечність також полягає в тому, що, з одного боку, очікування суспільством реальної користі від соціології може не збігатися зі здатністю соціології продукувати таке знання, а з іншого – очікування соціологів на застосування в суспільстві вже здобутого знання може не відповідати можливостям і бажанням суспільства використовувати його через постійні зіткнення інтересів домінуючих у суспільстві груп.

Виклад основного матеріалу. В обговоренні питання щодо стану й перспектив розвитку соціології в Україні та Росії можна виділити два домінуючих виміри, у яких розходяться думки і стикаються позиції.

Перший вимір – політико-економічний, крайніми полюсами якого є ліберальний підхід, згідно з яким, наука соціологія повинна розвиватися таким чином, щоб надавати наукові послуги з виробництва соціологічного продукту у вигляді відповідних теорій, концепцій при мінімізації державного управління, і державницький.

У другому вимірі полюсами постають орієнтація на новизну і соціальну кон'юнктуру, тобто нові проблеми і тенденції, а відповідно, розбудову нових соціологічних теорій, що будуть користуватися попитом або обіцяють бути затребуваними в майбутньому, та на духовні традиції (різноманітні “корені”, “грунт”, “витоки”, “національний дух”).

Слід зазначити, що політико-економічний ліберальний підхід тяжіє до поєднання з ціннісною орієнтацією на новизну, соціальну кон'юнктуру та вивчення ризиків, тоді як державницький – до духовного традиціоналізму, а отже, до вивчення безпеки.

У зв'язку з цим виокремимо суб'єктів виробництва соціологічного продукту. З одного боку, це установи та соціологи, які зацікавлені в економічному лібералізмі й орієнтуються на новизну і кон'юнктуру, з іншого

боку, установи з централізованим фінансуванням, орієнтуються на державництво, національні традиції. Таким чином простежується протистояння між ліберальними західниками і державницько-патріотичним “почвеніками”, а також відповідними політичними силами та соціальними верствами, які їх підтримують.

Таке протистояння між вказаними вище позиціями призводить до взаємного відчуження та конфліктів.

Таким чином, обговорення розвитку сучасної соціологічної теорії доречно вести стратегічно в контексті модернізаційної та цивілізаційної макросоціологічних парадигм.

Якщо залучити ці дві парадигми до характеристики сучасної соціології, то на пострадянському просторі з проголошенням незалежності (зокрема, будемо вести мову про Україну і Росію) як незалежних, суверенних держав, суб’єкти управління опинилися в ситуації невизначеності щодо того, який напрям обрати для подальшого руху, або на яких принципах ґрунтуватися у здійсненні своїх управлінських функцій, чи яку модель управління державою обрати за основу.

У ході цих дискусій виокремилися дві групи суб’єктів управління. Представники першої групи, відповідно до засад теорії модернізації, заявили про орієнтацію на стандарти відкритого громадянського суспільства, ліберальної ринкової економіки і політичної демократії. Представники другої, ґрунтуючись на засадах цивілізаційної парадигми, проголосили відродження власної державності. Ці ідеї було покладено в основу таких течій, як “слов’янофільство”, “євразійство”, “почвенічество”, “патріотичні” течії (наприклад, у Росії це російський фашизм, націонал-більшовизм). Представники цієї групи проголошували утвердження особливої цивілізації, чужої Заходу.

Відповідно, між цими групами відбувається політичне й ідеологічне протистояння. Західники-ліберали більш сприйнятливі до конфліктного сприйняття соціальної реальності, схильються до альтернативних моделей розвитку соціуму, в основу якої покладені ознаки ризику. Тож для наукового (супроводу) забезпечення управлінської діяльності від цих суб’єктів іде запит до соціологів на виявлення ризиків та небезпек у різних сегментах соціуму.

Для вивчення динаміки сучасного суспільства соціологи, у свою чергу, стали активно залучати катастрофічну та медичну термінологію: “розпад”, “агонія”, “прогресивний параліч”, “біфуркація”, “хаос”, “астенічний синдром”, “соціальна патологія”, “взаємознищення”, “травма”, “соціальний страх”, “катастрофічна свідомість”, “небезпека” тощо.

До середини першого десятиліття ХХІ ст. сформувався новий напрям соціологічного знання – соціологія ризику. Такі зарубіжні вчені, як У. Бек, А. Вілдавські, Е. Гідденс, М. Дуглас, Н. Луман заклали теоретичні основи для розбудови цього напрямку. У межах сучасної європейської та американської соціологій дослідження ризиків на сьогодні є одним із затребуваних напрямів соціологічного знання та набули вже статусу самостійної галузі

соціології, що претендує на роль нового пояснювального інструмента дослідження соціальної динаміки.

У радянському суспільстві суб'єкти управління, щоб не підірвати свій авторитет як в очах своїх громадян, так і світової громадськості, були зацікавлені в тому, щоб факти ризиків і небезпек, що відбувалися, не набували розголосу. Ці теми мали гриф "Засекречено". До науковців не було відповідного запиту, та вони й самі уникали обирати подібні теми, побоюючись за наслідки для себе і своєї родини. Але подію 1986 р., тобто Чорнобильську катастрофу, вже неможливо було замовчувати, бо її наслідки поставили під сумнів подальше існування людства на планеті. Цей факт техногенної катастрофи вперше ґносеологічно зафіксував можливість ризиків у радянському суспільстві. Оскільки виникла необхідність враховувати соціальні наслідки ризиків техногенного, природогенного та соціогенного походження, тому з'явився запит на вивчення ризиків до представників не тільки природничих, а й гуманітарних та суспільних наук. Соціологія згодом у вивченні ризику отримала провідну роль. Вчені виділили природогенні, техногенні, соціогенні різновиди ризику. Була запозичена термінологія, що використовувалася представниками технічних та природничих наук і набула потім соціального звучання й нового контексту [7].

Цей напрям у російській соціології представлений працями В. Гришаєва, В. Зубкова, К. Ісаєва, С. Кравченка, С. Красикова, А. Мозгової, Б. Порфир'єва, Е. Шликової, О. Яницького. Останнім часом у Росії було захищено ряд кандидатських та докторських дисертацій із соціології, присвячених вивченню різних аспектів ризику, серед них на особливу увагу заслуговують дисертації М. Вандишева, К. Гаврилова, Ю. Гордієнка, Ю. Зубок, А. Ізмерова, Н. Мешавкіної, О. Яцук. Відповідно, в Україні – дослідження В. Врублевського, В. Ксьонзенка І. Мариніча, Ю. Наєнка, А. Панькової, Ю. Привалова, Г. Реви, Т. Ріктор, О. Стегнія, І. Сохань, Л. Сохань, А. Толстоухова, М. Хилька та ін.

До вивчення суспільств колишнього пострадянського простору, що трансформуються, соціологи стали активно залучати теоретичний конструкт "суспільство ризику", запропонований свого часу У. Беком. Російський соціолог О. Яницький доповнив здобутки попередників щодо соціологічного розуміння "ризиків" та ввів у науковий обіг для аналізу сучасного російського суспільства такий теоретичний конструкт, як "суспільство всезагального ризику". Передумовами формування такого суспільства, на його думку, є такі: 1) відсутність у ньому, у його професійній культурі і науковому пізнанні ризик-рефлексії як постійного визначення й аналізу соціальної та природної ціни власної діяльності; 2) відсутність уваги і навіть нехтування інституціоналізацією ризик-рефлексії, що призводить до необхідності витратити постійно зростаючу частину матеріальних і інтелектуальних ресурсів суспільства на створення "ризик-порядку", що розуміється як вбудований у процесі суспільного виробництва нормативно-ціннісний регулятор, що обмежує його ризикогенність; 3) стирання меж між соціальною нормою і патологією, примирення з ризиком як невід'ємною умовою

людського існування в “перехідний період”. Виходячи з розуміння О. Яницького, “суспільству всезагального ризику” притаманним є те, що позитивний баланс співвідношення “виробництво благ” – “виробництво ризиків” змінюється на негативний, воно (тобто суспільство) нездатне до розвитку, а лише здатне швидше чи повільніше деградувати, перетворюючись у накопичення захисних засобів. У такому суспільстві ключові природні умови забезпечення життєдіяльності людини (вода, повітря, ґрунт, продукти харчування), так само, як і створені нею соціотехнічні системи життєзабезпечення (урбанізоване середовище, енергетичні і транспортні системи) перетворюються в середовища життєзнищення. Такому суспільству властиві органічне порушення в системі виробництва ресурсів, що необхідні для нормального функціонування суспільства. Таким чином, виробництво і поширення ризиків пов’язано з характером мобілізації ресурсів. Суспільство, що нормально модернізується, прагне дотримуватися “ресурсного балансу”. У благополучних суспільствах “ресурсний баланс” зміщений у бік накопичення універсальних ресурсів (знань, технологій), оскільки саме вони сьогодні є рушіями модернізації, стимулами її переходу в наступну високу фазу [8].

Уявлення про об’єкт і предмет соціології ризику зазнають зміни та уточнення. Дискусії з цього приводу відобразилися в публікаціях російських соціологів К. Гаврилова, В. Зубкова, С. Красікова, С. Нікітіна, К. Феюфанова та ін.

У межах соціологічної традиції виокремилися такі напрями дослідження ризику, як класифікація ризиків; виявлення факторів, що впливають на сприйняття й оцінки ризику; виявлення типів сприйняття ризиків; виявлення залежності сприйняття ризиків від фактора залученості індивіда в реальну ситуацію ризику; вимірювання ризику та розробка системи соціальних показників для характеристики міри ризику в різних ситуаціях та сферах; виявлення взаємозв’язку ризику з процесом прийняття рішення; розробка соціальних технологій, що спрямовані на мінімізацію ризиків тощо [9].

Останнім часом соціологи переважно вивчають можливі соціальні наслідки політичних, економічних, екологічних ризиків та управління ними; вплив різних видів ризику на якість і стиль життя різних груп населення; управлінські аспекти страхових та фінансових ризиків.

Друга група суб’єктів управління – ті, що стоять на засадах державництва або навіть нації. Вони опікуються тим, як забезпечити безпеку держави, акцентуючи увагу на безпеці нації. Пріоритетними напрямами забезпечення національної безпеки вони вважають захист культурного, духовного надбання, історичних традицій і норм суспільного життя, протидію негативному впливу іноземних релігійних організацій і місіонерів.

Здійснивши огляд доступної нам наукової літератури, ми виявили наявність відповідних соціально-філософських традицій дослідження безпечних взаємодій і розвитку особистості, суспільства і держави.

Протягом останніх десятиліть ХХ ст. проблематика безпеки переважно вивчалася в межах теорії міжнародних відносин, що включала історичні, економічні, політологічні, психологічні, культурні підходи. Науковці переважно вивчали військову, політичну, правову, технологічну різновиди безпеки. На визначення напрямів вивчення безпеки, за А. Возженниковим, суттєво вплинули такі чинники, як виникнення ядерної зброї після Другої світової війни та початок холодної війни, потім розпад СРСР, що в підсумку призвело до виникнення нової політичної ситуації в пострадянському просторі. У зв'язку з цим виникли нові напрями дослідження безпеки, а саме: наступальні й оборонні переваги і стратегії, вплив внутрішньої політики держав на міжнародну безпеку, нові форми влади, вплив забруднення оточуючого середовища на безпеку народів, наслідки прийнятих політичних рішень на безпеку окремих суб'єктів. Але слід зазначити, що в науковій літературі не публікувалися результати досліджень вчених на тематику безпеки. Коли йшлося про бюджетне фінансування науковців, то дослідженням з питань безпеки дозволялося займатися тільки спеціальним державним структурам. Деякий час навіть в енциклопедичних словниках було відсутнє визначення терміна "безпека", бо в окремих працях давалося визначення таким різновидам безпеки, як пожежна, хімічна, електротехнічна, радіаційна. Вивчення проблематики міжнародної безпеки державою було покладено на такі академічні інститути, як Інститут світової економіки і міжнародних відносин, Інститут США і Канади, Інститут воєнної історії МО СРСР, а також інші спеціальні відомчі заклади. У 90-ті рр. ХХ ст. інтерес до вивчення національної безпеки як соціально-політичного явища суттєво зріс, оскільки почалося становлення низки національних держав після розпаду СРСР [10, с. 16–17].

Спочатку у фокусі уваги вчених, які працювали в інтересах державних суб'єктів управління, була переважно тематика, пов'язана з національною безпекою, способами її забезпечення (цей напрям дослідження є одним із найбільш представлених у науковій літературі), а безпека особистості розглядалася в її контексті. Досить тривалий час вважалося, що безпека особистості досягалася забезпеченням державної безпеки і поширювалася на всіх громадян, незважаючи на досвід, що підтверджував суперечність взаємозв'язку безпеки особистості й безпеки держави. Суб'єкти державної влади демонстрували свій скептицизм з приводу готовності людей брати участь у процесі забезпечення їх власної безпеки. Тобто в особистості вони не вбачали суб'єкта, здатного взяти на себе відповідальність за власну безпеку.

Держава тривалий час у науковій літературі розглядалася як головний соціальний інститут, що несе відповідальність за безпеку особистості, соціальних груп, етносів. Тому головною тематикою, що вивчали в державних НДІ, була тематика забезпечення національної безпеки.

Початок процесу інституціоналізації соціології безпеки поклав діалог, представлений у матеріалах I Міжнародного конгресу "Наука безпеки", що відбувся 24–26 вересня 1990 р. у м. Кьольн (Німеччина). Він

пройшов під гаслом “Життя в безпеці”. За результатами роботи цього конгресу були сформульовані такі положення: предметна сфера наукового аналізу безпеки (об’єкт – це система “людина – машина – оточуюче середовище”; предмет – взаємодія цих елементів, що потенційно і реально містять виникнення ризиків, а також можливості їх мінімізації); по-друге, мета науки безпекознавства – підтримання рівноважного функціонування соціоприродної системи для зниження ступеня ризику людської діяльності до прийняттого мінімального значення: по-третє, визначений дослідницький підхід є міждисциплінарним, включає знання як природничих, технічних, так і суспільних наук, що повинні базуватися на основі етики і філософії [11, с. 59].

У контексті соціологічного знання теоретичні та практичні аспекти з проблематики безпеки представлені в працях таких російських вчених: О. Барковської, В. Добренькова, А. Єлязян, В. Іванова, В. Ковальова, Ю. Корабліна, Ю. Косарева, В. Кузнєцова, Ф. Мігулова, В. Левашова, Г. Осипова, А. Прохожева, В. Серебрянникова, Г. Сілласте, Е. Соломатіної, Ю. Спіцина, Л. Шершеньова, Р. Яновського та ін.

Аналіз захищених кандидатських і докторських дисертацій в Україні з проблематики безпеки дає змогу стверджувати, що безпека стала предметом наукового інтересу переважно фахівців економічної, технічної наук, юриспруденції, наявна незначна кількість праць з педагогіки, політичних наук, філософії. Малий обсяг власне соціологічних праць є свідченням того, що ця галузь соціологічної науки перебуває в стадії своєї розбудови: етап розробки теоретико-методологічних засад, відповідного понятійно-категоріального апарату та систематизації знань про безпеку є незавершеним.

Прагнення різних соціальних суб’єктів до забезпечення породжує уявлення щодо безпекопродукування, що, у свою чергу, призвело до виникнення таких наукових напрямів, як екологічна безпека, технічна, економічна, політична, національна, міжнародна, військова, біологічна, демографічна, радіаційна, юридична тощо. Суспільний попит на захисні механізми та технології зумовив виникнення охоронної діяльності, наприклад, охорони довкілля, здоров’я, праці, побуту, осіб, інтелектуальної власності тощо.

Незважаючи на широке вживання терміна “безпека” на буденному та науковому рівнях, відсутнє його однозначне визначення. У наукових джерелах безпеку переважно тлумачать як “захищеність” від загроз, викликів, ризиків, небезпек, що, на нашу думку, є помилкою, адже захищеність передбачає наявність такої компоненти, як страх, що є психологічною категорією. Тому є необхідність соціологам переосмислити й уточнити зміст понять “ризик” та “безпека”, комплексно вивчити їх різновиди і виробити нові підходи до їх інтерпретації.

Завдання соціології безпеки полягають у продукуванні теоретичних та практичних рекомендацій для вирішення суспільних суперечностей, що викликані зростанням ролі людського фактора як джерела різноманітних небезпек, а також як творця необхідного середовища безпеки з метою по-

долання загроз і безпечного розвитку оточуючого природного і суспільного буття в нестабільних умовах соціального виміру людської цивілізації [11, с. 11].

Соціологія безпеки як теорія середнього рівня проходить свою розбудову поряд із соціологією ризику, соціологією організацій, соціологією управління, соціологією соціальних інститутів, соціологією політики та ін. У межах соціології безпеки незавершеними є вирішення ще багатьох завдань, зокрема, щодо чіткої конкретизації суб'єкта безпеки, тобто того, хто має чи здатен взяти відповідальність за забезпечення безпеки.

Таким чином, сформувалися дві соціологічні традиції – “західництво” – орієнтоване на вивчення ризику, з одного боку, і “почвенічество” – на безпеку, з іншого.

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, сучасна соціологія перебуває в стані трансформації предмета дослідження та структури. Очевидно, на нашу думку, вона має бути осучаснена шляхом інновацій. Для подолання суперечностей, з яким зіткнулася соціологічна теорія, у тому числі: з розширенням реальності, у якій живе сучасна людина (соціокультурної, природної, віртуальної), виникли нові суспільні проблеми, пропонується розбудова нових теорій середнього рівня, а саме соціології ризику та соціології безпеки.

Список використаної літератури

1. Тощенко Ж.Т. Социальное настроение – феномен современной социологической теории и практики / Ж.Т. Тощенко // Социс. – 1998. – № 1. – С. 21–34.
2. Тарасенко В.І. Концептуальні основи соціології ХХІ століття / В.І. Тарасенко // Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – К., 2007. – С. 7–49.
3. Осипов Г.В. Отечественная социология: история и современность / Г.В. Осипов // Социс. – № 3. – 2009. – С. 8–14.
4. Панькова А.В. Образ современной Украины: штрихи к портрету “общества риска” / А.В. Панькова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць : у 2 т. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2006. – Т. 2. – С. 9–13.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
6. Ильичев А.А. Большая энциклопедия городского выживания / А.А. Ильичев. – М. : ЭКСМО, 2003. – 576 с.
7. Феофанов К.А. Российская социология риска: состояние и перспективы / К.А. Феофанов // Социс. – 2007. – № 4. – С. 3–12.
8. Яницкий О.Н. Россия как “общество риска”: контуры теории / О.Н. Яницкий // Россия: трансформирующееся общество / под. ред. В.А. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц”, 2001. – С. 21–44.
9. Шлыкова Е.В. Риск в структуре социально-философского похода к изучению сущности взаимодействия природы и общества / Е.В. Шлыкова // Риск в социальном пространстве / РАН. Ин-т социологии ; под ред. А.В. Мозговой. – М., 2001. – С. 50–78.
10. Буркин А.И. Национальная безопасность России в контексте современных политических процессов / А.И. Буркин, А.В. Возженников, Н.В. Синеок ; под. общ. ред. А.В. Возженникова. – 2-е изд., дополненное. – М. : РАГС, 2008. – 480 с.

11. Викторов А.Ш. Введение в социологию безопасности : курс лекций / А.Ш. Викторов. – М. : Канон+РООИ “Реабилитация”, 2008. – 568 с.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2012.

Гринчук А.В. Трансформация структуры социологического знания как основание осмысления проблемы развития социологической теории

В статье раскрыта схема трансформации структуры социологического знания. Объяснено место и роль социологии безопасности в структуре социологического знания.

Ключевые слова: кризис социологии, структура социологического знания, социологические теории среднего уровня, специальные социологические теории, отраслевые социологические теории, риск, безопасность, социология риска, социология безопасности.

Grinchuk A. Transformation structure of sociological knowledge as a base understanding of the problem of sociological theory

The scheme of transformation of the structure of sociological knowledge is described in the article. The place and the role of sociology of security in the structure of sociological knowledge is explained.

Key words: crisis of sociology, structure of sociological knowledge, sociological theories of an average level special sociological theories, branch sociological theories, risk, safety, sociology of risk, sociology of safety.